

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЯКОСТІ ТА ДОСТУПНОСТІ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ

FOOD SAFETY OF UKRAINE: TOPICAL ISSUES OF QUALITY AND AVAILABILITY OF FOOD PRODUCTS

У статті здійснено аналіз якісного компонента доступу населення України до продуктів харчування та реальних фінансових можливостей громадян. На основі ретельного вивчення вартості наборів продуктів харчування, згідно з методикою визначення прожиткового мінімуму в Україні, визначено низку аспектів, які не відповідають дійсності. На основі виявлених невідповідностей та розбіжностей розглянуто напрями поліпшення доступу населення до продовольства в якісному та фінансовому вимірах. Надано низку пропозицій щодо укріплення продовольчої безпеки в Україні.

Ключові слова: продовольча безпека, глобальний індекс продовольчої безпеки, прожитковий мінімум, витрати домогосподарства, набір продуктів харчування, бідність населення, глибина бідності.

В статті здійснено аналіз якісного компонента доступу населення України к продуктам питания и реальных финансовых возможностей граждан. На основе тщательного изучения стоимости наборов продуктов питания, согласно методике определения прожиточного минимума в Украине, определены ряд аспектов, которые не соответствуют действительности. На основе выявленных несо-

ответствий и разногласий рассмотрены направления улучшения доступа населения к продовольствию в качественном и финансовом измерениях. Дан ряд предложений по укреплению продовольственной безопасности в Украине.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, индекс продовольственной безопасности, прожиточный минимум, расходы домохозяйства, набор продуктов питания, бедность населения, глубина бедности.

The article analyzes the qualitative component of access of Ukrainian population to food products and real financial possibilities of citizens. Based on a thorough study of the value of food sets in accordance with the methodology for determining the subsistence level in Ukraine, a number of aspects that are not true are identified. On the basis of revealed discrepancies and differences, the directions of improving access to food for the population, in particular in qualitative and financial dimensions, were considered. A number of proposals for strengthening food security in Ukraine are presented.

Key words: food security, the Global Food Security Index, subsistence minimum, household expenditures, food supply, poverty of population, depth of poverty.

УДК 338.439

Киш Л.М.

к.е.н., доцент кафедри моделювання та інформаційних технологій в економіці Вінницький національний аграрний університет

Постановка проблеми. Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 р. та проголошене ООН «Десятиліття дій із проблем харчування» (2016–2025 рр.) закликають усі країни й усі зацікавлені сторони до спільних дій, метою яких має стати ліквідація до 2030 р. голоду і неповноцінного харчування в усіх його проявах.

За офіційними даними звіту 2017 Global Hunger Index, Україна є однією з перших в рейтингу країн, що розвиваються, і відсталих країн за кількістю голодуючого населення. За останні чотири роки (2014–2017 рр.) Україна опустилася на 16 позицій у Глобальному індексі продовольчої безпеки – із 47-го на 63-й рядок рейтингу [1].

Бідність стала найважливішою рисою вітчизняного буття. Офіційні урядові сайти надають одні дані, а насправді реальність зовсім інша. Можна впевнено говорити про досить серйозні зміни у споживчій поведінці населення, яка перейшла до режиму економії на продуктах харчування; все це сигналізує як про зниження рівня й якості життя, так і про загострення проблеми продовольчої безпеки нашої країни.

Відповідно до розрахунку прожиткового мінімуму на місяць на одну особу та для осіб, які відносяться до основних соціальних і демографічних груп населення, заявлені суми ніяк не є

об'єктивними, більше того, вони дають змогу купувати лише продукти харчування найнижчої якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження щодо проблематики продовольчої безпеки України умовно можна розподілити за категоріями. Понятійно-категоріальна сутність продовольчої безпеки розглядалася такими науковцями, як І.М. Вахович, М.М. Бабич, І.В. Бодак, М.В. Гребенюк, С.О. Лушпаєв, І.Б. Тернавська. Огляд та аналіз міжнародних та вітчизняних методик оцінювання продовольчої безпеки висвітлювали у своїх дослідженнях О.І. Банах, О.О. Зеленська, С.В. Козловський, О.Р. Кондра, М.Д. Курляк, Л.Ф. Міляр, А.Д. Мостова, А.В. Скрипник, Н.В. Стежко, О.Л. Чернелєвська.

Продовольчу безпеку в контексті економічного складника національної безпеки держави вивчали О.В. Вараксіна, В.Т. Дудар, І.П. Жига, Г.М. Колісник, М.Д. Курляк, А.Б. Немченко, К.І. Петрушенко, О.П. Радченко, І.Б. Тернавська, Є.А. Харлан, О.І. Шкуратов, С.В. Щербина. Формування напрямів підвищення продовольчої безпеки з урахуванням міжнародного досвіду, зокрема застосування досвіду Європейського Союзу, в системі продовольчої безпеки розглядали Н.О. Білоусова, І.В. Дергальюк, М.В. Гребенюк, І.Г. Кириленко, Є.В. Нікішин, Я.Ю. Орленко, О.А. Остапенко, К.А. Пилипенко та ін.

Незважаючи на значний масив досліджень продовольчої безпеки, деякі питання залишаються осторонь та не відображені в наукових працях, а саме питання якості забезпечення продовольчої безпеки як складника індексу продовольчої безпеки України в контексті фінансових можливостей громадян.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз якісного компоненту доступу населення України до продуктів харчування та реальних фінансових можливостей громадян на основі виявлених невідповідностей та розбіжностей формування напрямів поліпшення доступу населення до якісного продовольства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індекс продовольчої безпеки визначається на основі трьох ключових складників: доступності, наявності та якості їжі. Його економічний зміст полягає у визначенні забезпеченості населення доступом до продовольства в кількості, необхідній для активного і здорового життя [2].

Згідно з роз'ясненням, яке надано на саміті (The 1996 World Food Summit), продовольча безпека – це стан, за якого всі люди тієї чи іншої країни в кожен момент часу мають фізичний, соціальний та економічний доступ до достатньої в кількісному відношенні й поживної їжі, що відповідає їхнім потребам і необхідній для ведення активного і здорового життя [1].

Відповідно до стандартів ООН, Україна є однією з найбільш бідних країн у світі. За даними соціологів, половині сімей грошей вистачає лише на їжу через різке зростання тарифів і цін, тому громадяни заощаджують буквально на всьому, борги по комуналці ростуть величезними темпами.

Згідно зі звітом 2017 Global Hunger Index, зі 119 країн 43 мають низькі бали за шкалою індексу до 10. Приблизно половина з них знаходиться у Східній Європі та СНД. Решта країн знаходяться в Латинській Америці і Карибському басейні, Близькому Сході. До числа бідних віднесено й Україну, яка нині займає 63-й рядок рейтингу.

Для порівняння: якщо Україна за останні роки (2014–2017 рр.) досить помітно опустилася у рейтингу, то за цей же період Великобританія піднялася на 17 позицій і посіла в 2017 р. 3-є місце; Німеччина піднялася на чотири позиції і займає 7-е місце; Польща зберегла 27-е місце; Угорщина втратила дві позиції й опинилася на 30-му рядку

рейтингу; Росія, незважаючи навіть на усілякі санкції з боку ЄС, утратила лише одну позицію, зараз вона на 40-му місці. Як можна пересвідчитися, поки одні країни або демонстрували зростання, або утримували позиції, Україна стрімко опускалася вниз, тим самим погіршуючи свій рівень продовольчої безпеки за всіма критеріями [1].

Якщо врахувати, що в Україні налічується більше 16 млн. домогосподарств, кожне з яких у середньому налічує 2,58 людини, то дохід на одне домогосподарство становить близько 4 600 грн./міс., з яких на продукти йде 1 850 грн./міс. [3], що розходиться з іншими реальними даними, згідно з якими на продукти харчування українцями витрачається приблизно 57–60% доходу. Ціни на продукти харчування в Україні фактично зрівнялися з європейськими країнами й продовжуватимуть безупинно зростати. Але в будь-якому разі висновок один: чим більший відсоток, який йде на їжу в загальному доході середньостатистичної сім'ї, тим бідніше держава.

До основних соціальних і демографічних груп населення в Україні належать: діти віком до шести років (0–5 років включно); діти віком від шести до 18 років (6–17 років включно); працездатні особи (18–59 років включно); особи, які втратили працездатність (60 років і старші) [4].

Вартість наборів продуктів харчування у сукупному розмірі прожиткового мінімуму для цієї групи верств населення була визначена державою так (табл. 1).

Беручи до уваги представлені дані табл. 1, можна побачити, що за 30-денний місяць працездатна особа може дозволити собі харчування на суму 39,75 грн./день, або в середньому 13,25 грн. на сніданок, обід та вечерю; а при 31-денний – відповідно 38,46 грн., або 12,82 грн. на один прийом їжі. Звісно, такі підрахунки є абсурдними та не можуть бути зафіксовані як офіційні.

Такий «збалансований» пакет харчування потягне за собою рано чи пізно значні витрати на поліпшення здоров'я людини.

Як відомо, бюджетом України встановлено розмір мінімальної заробітної плати 3 200 грн. на місяць [5]. Водночас кожне домогосподарство виходить за межі даного бюджету, зважаючи на розмір цін на продукти харчування.

Не можна не відзначити суттєву невідповідність цін продуктів харчування, які закладено в

Таблиця 1

Вартість наборів продуктів харчування (у розрахунку 1 особа/1 місяць)

Групи населення	Сума, грн.	Питома вага, %
Для дітей віком до 6 років	1 174,73	47,5
Для дітей віком від 6 до 18 років	1 583,69	53,0
Для працездатних осіб	1 192,54	46,1
Для осіб, які втратили працездатність	937,00	44,0

Джерело: складено автором на основі [4]

розрахунку прожиткового мінімуму, які відносяться до основних груп населення [4]. Наприклад, ціни на деякі з них не відповідають дійсності іноді у три-п'ять разів, не беручи до уваги сезон для них. Водночас це дає підстави стверджувати, що ціни встановлено на другосортні продукти харчування, адже вищого ґатунку м'ясо, сири, овочі, фрукти коштують в Україні в рази дорожче. Приміром цьому є середньостатистичні ціни у таких порівняно недорогих мережах, як «АТБ» і «Ашан».

Очевидним є факт, що українські ритейлери поступово переходять у нішу дискаунтерів, тобто відкривають усе більше магазинів, які торгують недорогими продуктами харчування («АТБ» і «Ашан», з недавніх пір до них приєдналася Fozzy Group («Сільпо», «Фора», Fozzy C & C), яка створила нову торгову мережу Thrash! («Траш!»).

М'ясо, м'ясні продукти в Україні, згідно з відповідною методологією [4], закладено за такими категоріями та цінами: яловичина – 83,77 грн./кг, свинина – 78,11 грн./кг, птиця – 41,53 грн./кг. Так, дійсно, у сезон, можливо, помідори третього ґатунку і можуть коштувати 7,82 грн./кг, огірки – 11,71 грн./кг, зерняткові плоди, яблука – 11,45 грн./кг, ягоди та виноград – 18,37 грн./кг тощо. Але що купувати українцям у міжсезоння – питання дискусійне, особливо за якими цінами, яким коштом.

Водночас хотілося б відзначити, що чимала кількість дійсно потрібних продуктів харчування для людини просто не врахована. Так, згідно з методологією [4], українець не має вживати таких морепродуктів, як креветки, кальмари, мідії або риба сімейства лососевих (закладено тільки риба свіжа, свіжоморожена – 56,90 грн./кг; оселедці, рибні продукти – 57,32 грн./кг). Або, приміром, окрім яловичини, свинини та птиці, ще існує таке споживне м'ясо, як індички, криля, теляти, баранини тощо, вартість якого не взята до уваги взагалі. Тобто в українця, по суті, не має вибору крім того, який запропонувала та розрахувала держава.

Звісно, доцільно враховувати ті дискусії, які точаться навколо того, що деякі морепродукти вирощуються у спеціальних водоймах із використанням стимуляторів, барвників та антибіотиків; щодо м'яса, яке може завозитися із невідомих європейських ферм (перепел, фазан, страусина, оленина тощо).

Імпорт риби, вирощеної в природних умовах, може бути здійснено із північної частини Атлантичного океану (Норвегії), зокрема під час нересту – із Німеччини, Франції, Скандинавії і Росії (Кольського півострова). Як відомо, такі продукти досить коштовні, вартість яких у торговельних мережах досить різноманітна, але вони є все ж таки корисними як для дітей, так і дорослих.

З іншого боку, у людини (згідно із закладеним державою бюджетом на набір продуктів харчування) – громадянина України має бути вільний

вибір, що саме з переліку вона бажає купити, а що ні. Адже, відповідно до ст. 48 Конституції України, «кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування...» [6].

Також викликає занепокоєння й те, що до уваги не взято взагалі ніякої питної води, яку українці здебільшого купують на зразок «Моршинської», «Миргородської», «Трускавецької», «Карпатської джерельної», «Малютка». При цьому експорт мінеральної води становив: до Республіки Польщі – 61%; Австрійської Республіки – 13%; Республіки Білорусь – 8%. Частка експорту серед виробників українських мінеральних вод виглядала так: Моршинський завод мінеральних вод – 3% усієї виробленої продукції; корпорація «Українські мінводи» – близько 0,8%; найбільша частина експорту – у виробників із Закарпаття, вона становить близько 5% [7].

Для порівняння: середньостатистичний українець випиває мінеральної води до 15 л/рік, француз – близько 115 л/рік, та й у середньому по Європі цей показник коливається на рівні 100 л/рік. На жаль, таку різницю можна пояснити не стільки низькою культурою споживання, але передусім низькою платоспроможністю українського населення [7].

Не враховано і такий набір необхідних для здоров'я людини продуктів, як зелень, це може бути кінза, базилік, руккола, фризе тощо. Все частіше в холодильниках, окрім стандартного овочевого набору, можна зустріти салат айсберг або лолло росса, салат латук та інші його різновиди, адже, крім традиційних цибулі, часнику, огірка та помідору, бажано вживати і зелень у щоденному раціоні людини. На жаль, тепличні господарства в нашій країні стійко асоціюються з огірками та помідорами. І досить рідко – із зеленню або салатом. Модні європейські тенденції на здорове харчування і здоровий спосіб життя знайшли своє відображення і в Україні, особливо серед городян, сприяючи поширенню культури споживання листових салатів і зелені як у сезон, так і в міжсезоння.

Фокусуючись на якості, достатності та простоті доступу до продуктів харчування, вважаємо досить застарілим, непрогресивним розглядати продовольчу безпеку виключно як обсяг виробленого в країні продовольства, при цьому зовсім відкидаючи імпортні продукти харчування, які корисні для збалансованого раціону людини.

Ще раз повертаючись до встановленої державою вартості наборів продуктів харчування (у розрахунку 1 особа/1 місяць), можна помітити, що суми 1 174,73 грн. (для дітей віком до шести років), 1 583,69 грн. (для дітей віком від шести до 18 років), 1 192,54 грн. (для працездатних осіб) та 937,00 грн. (для осіб, які втратили працездатність) не відповідають дійсності та повинні бути переглянуті, адже за таких витрат на харчування не може йтися про здорову націю, про подальше соціально-еконо-

мічне відтворення України, про економічну, фінансову та політичну безпеку країни взагалі.

Відсутність продовольчої безпеки, тобто ситуація, коли домогосподарство або окрема людина не має можливості отримати доступ до адекватної кількості якісної їжі, – одна з найважливіших причин неповноцінного харчування.

Результати численних досліджень підтверджують, що там, де «голодна нація», там можуть бути чималі політичні потрясіння, внутрідержавні конфлікти, ще збільшуватися глибина бідності [8; 9]. Ще досить примітним є факт, що в аграрних країнах (якою є Україна) люди голодують частіше. Це пояснюється тим, що з ростом частки аграрного сектора в економіці України її населення біднішає (зростає частка витрат на продовольство за інших рівних умов), а саме на кожні 10% зростання частки аграрного сектора у ВВП частка витрат на продовольство збільшується на 1%. Зростання реального валового виробництва теж робить населення бідніше. Тільки зростання доданої вартості в сільському господарстві на душу населення зменшує бідність (на 10% зростання доданої вартості бідність зменшується на 0,07% за інших рівних умов). Однак зростання доданої вартості в інших секторах економіки дає майже втричі сильніший ефект на бідність [10].

Поки ж боротьба з бідністю в Україні звелася до розроблення методики визначення глибини бідності, яка затверджена спільним наказом Мінсоцполітики, Мінфіну, Держстату та Мінекономрозвитку, а розроблена за участю Національної академії наук.

Описані раніше прості кореляції дають змогу стверджувати, що, зіткнувшись із відсутністю продовольчої безпеки, люди також піддаються ризику проявів тих чи інших форм неповноцінного харчування. При цьому, однак, показники харчування визначаються й багатьма іншими факторами, серед яких – фізична активність, стиль життя, харчові переваги, продовольче середовище, освітній рівень жінок, а також доступ до чистої води, забезпечення відповідності базовим санітарним стандартам і доступ до якісних послуг охорони здоров'я. Для зміцнення фактологічної бази необхідно глибше вивчити довгострокові наслідки відсутності продовольчої безпеки в частині показників харчування.

Законодавча база забезпечення продовольчої безпеки, її нормативне і правове регулювання можуть бути пов'язані з певними труднощами розвитку агропромислового комплексу України, тому необхідне формування повноцінного законодавства, спрямованого на забезпечення здорового і достатнього харчування населення, продовольчої безпеки країни.

Важливо відзначити, що санітарно-епідеміологічна служба в Україні фактично не працює вже два роки, хоча формально її ліквідували 29 березня

2017 р. на підставі постанови Кабміну [11]. Повноваження цього контрольного органу передбачалося передати Державній службі України з питань безпечності харчових продуктів (Держпродспоживслужба), але цього так і не відбулося.

Економіка України втратила здатність до здійснення розширеного відтворення, з іншого боку – проблема країни не стільки аграрна, скільки комплексна, вирішення якої має бути в контексті стійкого макроекономічного розвитку держави, активізації її можливостей щодо реалізації соціально орієнтованої політики, неухильного підвищення якості життя. Водночас для України важливість вирішення проблеми продовольчої безпеки полягає у наданні їй певного статусу і законодавчого забезпечення. Не викликає сумнівів, що за такого стану справ, який ми маємо сьогодні, із 63-го рядка рейтингу Україна невдовзі може опуститися ще нижче, адже реально українці біднішають із кожним днем.

Висновки з проведеного дослідження.

Питання щодо укріплення продовольчої безпеки в Україні мають вирішуватися комплексно. По-перше, вирішенню проблеми забезпечення національної продовольчої безпеки сприятиме прийняття системи нормативних і правових актів, в яких будуть відображено специфічні сторони цієї багатогранної і складної проблеми. По-друге, необхідно переглянути вартість наборів продуктів харчування (у розрахунок 1 особа/1 місяць) та мінімальний рівень заробітної плати в Україні. Доступність харчових продуктів має бути забезпечена всім верствам населення незалежно від доходів. По-третє, для здійснення об'єктивної оцінки стану продовольчої безпеки України та питання необхідності її подальшої підтримки на оптимальному рівні доцільно використовувати систему спеціальних показників, які дадуть змогу одночасно й комплексно розглядати її в динаміці і в порівнянні із попередніми періодами.

Необхідні подальші якісні зміни в економіці, які здатні стати каталізатором серйозних позитивних соціальних зрушень: 1) підвищення реальних доходів населення; 2) надання громадянам можливості як у фізичному, так і фінансовому плані доступу до якісних продуктів харчування; 3) збільшення продуктивності праці, фізичного та емоційного здоров'я, у кінцевому підсумку – тривалості життя українців.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Global Hunger Index 2017. URL: <http://www.globalhungerindex.org/pdf/en/2017.pdf>.
2. Індекс продовольчої безпеки країн світу. URL: <http://gtmarket.ru/ratings/global-food-security-index/info>.
3. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua/.
4. Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму: Наказ (Міністерство соціальної

політики України, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Державна служба статистики України) № 178/147/31. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0281-17>.

5. Закон України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 № 1801-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2017 р. № 3, С. 5, Ст. 31.

6. Конституція України від 30.09.2016, підстава 1401-19. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.

7. Анализ рынка минеральной воды в Украине в 2016 г. URL: <https://koloro.ua/blog/issledovaniya/analiz-rynka-mineralnoi-vody-2016.html>.

8. Продовольча безпека в структурі сучасної економічної системи України / К.І. Петрушенко, Є.О. Григорьев, Г.М. Павленко. Вісник Одеського національного університету. 2017. Т. 22. Вип. 1 (54). С. 51–54.

9. Пчелянська Г.О. Бідність населення та її вплив на формування продовольчої безпеки. Бізнес Інформ. 2017. № 8. С. 167–172.

10. Аграрная страна – бедная страна. URL: <http://agroportal.ua/views/blogs/agrarnaya-strana-bednaya-strana/>.

11. Деякі питання Державної санітарно-епідеміологічної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 р. № 348. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250003281>.

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

STIMULATING THE DEVELOPMENT OF THE EXPORT POTENTIAL OF THE DEFENSE INDUSTRY COMPLEX

Розглянуто проблему забезпечення розвитку експортної діяльності оборонно-промислового комплексу, висвітлено чинники, які стримують його розвиток, а також виявлено причини недостатньо ефективної діяльності оборонних підприємств. Обґрунтовано інструменти підтримки та стимулювання експортного потенціалу оборонно-промислового комплексу, наведено заходи на стратегічному, оперативному та тактичному рівнях щодо підтримки експортної діяльності в межах забезпечення оборонно-промислової політики держави.

Ключові слова: експорт, потенціал, зовнішня торгівля, оборонно-промисловий комплекс, підтримка.

Рассмотрена проблема обеспечения развития экспортной деятельности оборонно-промышленного комплекса, отражены факторы, которые сдерживают его развитие, а также выявлены причины недостаточно эффективной деятельности оборонных предприятий. Обоснованы инструменты поддержки и стимулирования экспортного

потенциала оборонно-промышленного комплекса, приведены мероприятия на стратегическом, оперативном и тактическом уровнях относительно поддержки экспортной деятельности в пределах обеспечения оборонно-промышленной политики государства.

Ключевые слова: экспорт, потенциал, внешняя торговля, оборонно-промышленный комплекс, поддержка.

The problem of providing of development of export activity of defensive-industrial complex is considered, factors which restrain his development are reflected, and also reasons of effective not enough activity of defensive enterprises are educed. Reasonable instruments of support and stimulation of export potential of defensive-industrial complex, measures over are brought on strategic, operative and tactical levels in relation to support of export activity within the limits of providing of defensive-industrial policy of the state.

Key words: export, potential, foreign trade, defensive-industrial complex, support.

УДК 339.564.623

Коваль В.В.

д.е.н., доцент,
професор кафедри прикладної економіки
Одеський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

Постановка проблеми. У сучасних умовах незавершеності реформування оборонно-промислового комплексу відбувається зменшення частки традиційних ринків експорту продукції, що зумовило, з одного боку, зменшення обсягів виробництва та фінансування у створення і модернізацію продукції військово-промислового комплексу, а з іншого – падіння показників конкурентоспроможності вітчизняних товарів на міжнародних ринках.

У зв'язку із цим підвищення ефективності експорту як показника валової доданої вартості передбачає розвиток та розширення зовнішньоекономічних зв'язків, що дасть змогу зберегти

позиції на міжнародних ринках, які мають значну ємність та експортну привабливість [4].

Стратегічними завданнями в перспективі розроблення зовнішньоекономічної політики відповідно до потреб щодо виробництва високотехнологічного та переоснащення виробничих потужностей озброєння оборонно-промислового комплексу має бути розширення експортних можливостей держави та підтримка експортних поставок озброєння, технологій та товарів подвійного використання [4].

Просування товарів військового призначення на зовнішній ринок стримується через низький